

VÝSTAVNÝ POTENCIÁL KACHLÍC (NA PRÍKLADE BANSKOBYSSTRICKEJ KACHLIARSKEJ DIELNE)

Jana GARAIOVÁ

Katedra dejín výtvarného umenia
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova ul. 2
811 01 Bratislava 1
Slovenská republika
jana.garaiova@uniba.sk
ORCID: 0009-0009-2756-6753

GARAIOVÁ, Jana. *The Exhibition Potential of Stove Tiles (on the Example of the Tile Workshop in Banská Bystrica)*. In *Studia Historica Nitriensia*, 2023, vol. 27, no. 1, pp. 269-286, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2023.27.1.269-286.

Contribution provides a picture of the current museum practice in the exhibition of historical tiles (from stoves). Tiles, which are the basic building element of a tiled stove, were not created as an autonomous artwork, but rather as a technical element with decoration. Today, finds of tiles are exhibited as separate artistically decorated objects in museums. Their decorative component makes them interesting from an art-historical, iconological, and historical point of view. However, when they are not part of a suitable exhibition, their context disappears. Historic tiles are often exhibited together with archaeological finds (even the decorated ones), with a minimal amount of information, and their potential from an art-historical point of view remains unused. They have a great potential in terms of the possibility of connecting art-historical and historical contexts.

Kľúčové slová: múzeum; zbierkový predmet; výstava; expozícia; kachlica; kachliarska dielňa;

Keywords: Museum; Artefact; Exhibition; Stove Tile; Tiled Stove; Stove Tile Workshop;

Úvod

Zachovaným exemplárom historického umeleckého remesla a úžitkového umenia sa na našom území doposiaľ nevenuje špecializovaná inštitúcia,¹ na rozdiel od okolitých krajín strednej Európy, kde sa tento typ zbierkotvornej inštitúcie už etabloval.² Výtvarne zdobené úžitkové predmety nachádzame prezentované

¹ Typologicky sa mu približuje Slovenské múzeum dizajnu, venujúce sa úžitkovému umeniu až od 20. storočia [online]. Dostupné na internete: <https://scd.sk/slovenske-muzeum-dizajnu/>.

² Iparművészeti Múzeum, Budapest – Múzeum úžitkového umenia v Budapešti [online]. Dostupné na internete: <http://www.imm.hu/>. Uměleckoprůmyslové museum v Praze [online].

v historických interiéroch a typologicky rôznorodých zbierkach slovenských múzeí. To predstavuje jeden z dôvodov, prečo aj predmety súvisiace s kachliarstvom (kachlice, matrice, kachľové pece a i.) nachádzame zaradené do rôznych fondov, napríklad dobového bývania, úžitkového umenia a tiež archeológie. Zachovaná kachľová pec predstavuje výtvarnú súčasť historického interiéru a má schopnosť vizuálne demonštrovať jeho pôvodný vzhľad. Je autentickým dokladom vnášajúcim do rekonštrukcie interiéru predstavu o pôvodnom štýle, farebnosti či dokonca miere honosnosti pôvodného zariadenia. Základným stavebným prvkom kachľovej pece sú kachlice. Tie neboli vyrábané ako autonómne umelecké dielo určené na vystavovanie, ale ako technický prvok z materiálu akumulujúceho a sálajúceho teplo, ktorý mohol byť výtvarne zdobený. V dobe ich vzniku mali svoju jasnú úžitkovú funkciu. Dnes sú nálezy kachlíc (fragmentov alebo viac, či menej kompletných exemplárov) vystavované ako samostatné umelecky zdobené predmety. Cieľom tohto príspevku nie je konkrétny výstavný plán, pretože vhodné riešenia prezentácie kachlíc a kachľových pecí sa menia v závislosti od výberu výstavnej témy, množstva získaných informácií, výstavných priestorov, exponátov a aj od typu inštitúcie a cieľovej skupiny návštevníkov.

Z pohľadu múzejnej praxe a nových možností prezentovania kultúrneho dedičstva je téma prezentovania kachlíc a kachľových pecí zatiaľ opomínaná. Napriek tomu, že kachlice a kachľové pece sú historicky aj technologicky prepojené, v múzejnej praxi sa s nimi zaobchádza rozdielnym spôsobom. Dôvodom je, že kachlice zo zaniknutých kachľových pecí pochádzajú prevažne z archeologických výskumov. V takomto prípade predstavujú archeologický nález, a teda hnutelnú zložku archeologického kultúrneho dedičstva. Dobové kachľové pece tvoria technickú a výtvarnú súčasť historickej architektúry. Zároveň sa líšia aj postupmi ďalších odborných činností; od spôsobu akvizície, manipulácie, konzervovania, deponovania až po prezentáciu. Svojou výtvarnou stránkou sú zaujímavé z umenovedného, ikonologického aj historického pohľadu a plnia tiež pomocnú funkciu pri datovaní iných nálezov. Stávajú sa z nich zbierkové predmety a exponáty nachádzajúce sa v takmer každom mestskom či hradnom múzeu alebo inej historickej zbierke. Často na ne narazíme aj v kaštieloch, pamätných domoch či iných rekonštrukciách historických interiérov.

V priebehu posledných rokov je v rámci strednej Európy postrehnuteľný mierne zvýšený záujem o prezentáciu dobového kachliarstva prostredníctvom dlhodobých expozícií, krátkodobých výstav, konferencií aj publikačnej činnosti. Na Slovensku je tento záujem badateľný v menšej miere, avšak neustále pribúdajú samostatné štúdie a výskumy spracovávajúce nálezové celky kachlíc v rámci jednotlivých archeologických lokalít. Najväčšie špecializované archeologické múzeum s celoštátnou pôsobnosťou predstavuje SNM – Archeologické múzeum. V jeho zbierkovom fonde sa nachádzajú nálezy kachlíc, napríklad aj z bansko-bystrickej kachliarskej dielne, ktorá bola vo svojej dobe (2. polovici 15. storočia)

Dostupné na internete: <https://www.upm.cz/>. Museum of Applied Arts (MAK) – Múzeum úžitkového umenia vo Viedni [online]. Dostupné na internete: <https://www.mak.at/>. Muzeum Sztuk Użytkowych – Múzeum úžitkového umenia, časť Národného múzea v Poznani [online]. Dostupné na internete: <https://mnp.art.pl/en/oddzialy/muzeum-sztuk-uzytkowych/>.

mimoriadne obľúbená a to nie iba v stredoslovenskej banskej oblasti.³ Súčasťou ich produkcie bola napríklad aj mimoriadne umelecky hodnotná séria kachlíc s portrétmi svätcov s hlbokým reliéfom a architektonicky profilovaným rámom. Banskobystrické originály, ich kópie a aj napodobeniny populárnych exemplárov nachádzame takmer na celom území Slovenska. Z toho dôvodu sa s týmto okruhom a jeho vplyvom stretávame veľmi často v odbornej spisbe a taktiež v rámci depozitárov a expozícií rôznych pamäťových inštitúcií; v prvom rade múzeí, galérií, pamiatkových úradov, archeologických spoločností a inštitúcií venujúcich sa záchrane a prezentácii kultúrneho dedičstva.

Súčasná prezentácia historických kachlíc

Prezentácia kachlíc má svoje špecifiká v porovnaní s kachľovými pecami. Kachlice predstavujú zbierkový predmet, ktorý sa jednoduchšie eviduje, uskladňuje, premiestňuje aj vystavuje. Avšak svoje osobitosti majú v rámci všetkých zmienených oblastí. Evidované sú často ako archeologické nálezy, preto ich nachádzame v rámci archeologických expozícií a depozitárov. Mladšie exempláre (ktoré neboli objavené v rámci archeologického výskumu) alebo po vytvorení kontextu s ďalšími zbierkovými predmetmi nachádzajú svoje miesto aj v iných zbierkach, napríklad úžitkového umenia, remesla, hrnčiarstva či dokonca kachliarstva. Vo veľkých múzeách s početnými zbierkami (a rôznorodými fondami) môžu byť kachlice zaradené súčasne do rôznych fondov. Niekedy sú roztriedené podľa datovania alebo slohu; do 18. storočia alebo po barokové exempláre patria do archeológie, a mladšie do úžitkového umenia.⁴ Inokedy podľa umeleckej hodnoty; tie s výtvarnými prvkami sú vystavené s úžitkovým umením, ostatné spolu s archeológiou alebo stavebnou keramikou. V menších múzeách s vlastivednou alebo historickou expozíciou sú prezentované spolu s archeologickými nálezmi. Ideálne je, ak sú kachlice prezentované spolu s ďalším komparačným materiálom alebo sú vložené do súvisu s remeslom či dokonca dobovým interiérom. O to väčšiu výpovednú hodnotu majú, ak sú prezentované in situ; v priestoroch, kde pôvodne stála kachľová pec, ktorej boli súčasťou. Iba málo z hradov, zámkov a kaštieľov na našom území sa zachovalo v takom stave, ktorý by nám umožňoval túto ideálnu možnosť prezentovania.

V zbierkových fondoch slovenských múzeí majú bohaté zastúpenie⁵ kachlice zo stredovekých aj ranonovovekých vykurovacích telies. Archeologickými výskumami v druhej polovici 20. storočia na významných stredovekých loka-

³ KVIETOK, Martin – MÁCELOVÁ, Marta. Krása kachlíc. Katalóg výstavy. Vzácné neskorogotické a renesančné kachlice. Banská Bystrica, 2013, s. 6.

⁴ Nejedná sa o systematicky používanú normu, s takýmto rozdelením sa stretávame napríklad v Múzeu mesta Bratislava (na základe konzultácie s kurátorkou Mgr. Zuzanou Francovou). Zloženie jednotlivých fondov často odráža históriu ich budovania, spôsob akvizície a pod. Vo fonde archeológie sa nachádzajú nálezy z archeologických nálezísk, kde sú spolu rôzne druhy nálezov (vrátane výtvarne zdobených kachlíc). Do špecifickejších fondov úžitkového umenia či nábytku sú prírastky cielene vyberané.

⁵ Vychádzajúc z autorského terénneho výskumu realizovaného v priebehu rokov 2020 a 2021. Získané informácie nekorešpondujú s dátami o kachliciach a kachľových peciach z centrálnej evidencie CEMUZ.

litách, v historických jadrách miest, panských sídlach, hradoch a kláštoroch sa získalo množstvo nálezov vrátane kachlíc.⁶ Múzeá s väčším množstvom kachlíc vo fonde si môžu dovoliť venovať časť expozície viac či menej lokálnemu kachliarstvu. Za zmienku stojí expozícia venovaná kachliciam z 19. storočia v Múzeu histórie obce Divín (v Zichyho kaštieli),⁷ a Hornonitrianske múzeum v Prievidzi, ktoré sa dlhodobo a systematicky venuje lokálnej historickej produkcii kachlíc.⁸ Celé exempláre aj fragmenty kachlíc môžeme vidieť v stálych expozíciách slovenských hradných múzeí a v mnohých mestských zbierkach. Väčšie množstvo exemplárov predstavuje napríklad Trenčianske múzeum na Trenčianskom hrade⁹ alebo na hrade Filákov.¹⁰ Príkladom prezentácie kachlíc v stálej expozícii je menšia zbierka kachlíc v archeologickom múzeu Slovenského národného múzea v Bratislave.¹¹ Sú súčasťou stálej expozície s názvom *Dejiny Slovenska* (obdobia stredoveku), kde je predstavené kachliarske umenie 13. až 15. storočia.¹² Nálezy z hradu Šintava, vrátane kachlíc prezentuje mestské múzeum v Sereďi.¹³ Na hrade Devín (Múzeum mesta Bratislavy)¹⁴ sú vystavené reštaurované a rekonštruované kachlice z tohto náleziska. Ostatné hrady majú vo svojich expozíciách menšie množstvo konzervovaných exemplárov, často iba s jednoduchým označením a datovaním. Nálezy kachlíc z hradov, ktoré ešte neprislúchajú spádovému múzeu, ale prebiehal na nich archeologický výskum, sa môžu nachádzať v depozitároch pamiatkových úradov alebo archeologických spoločností, ako je tomu v prípade hradu Uhrovec alebo Oponice.

Ďalší spôsob prezentovania kachlíc predstavujú krátkodobé výstavy. Príklady väčších výstav venovaných špeciálne kachliciam (z celého územia Slovenska) sú iba dva. Jeden predstavuje výstava *Krása Kachlíc*, ktorá prebehla v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici v roku 2013.¹⁵ Väčšina vystavených

⁶ EGYHÁZY-JUROVSKÁ, Beata – FŮRYOVÁ, Klára. Stredoveké kachlice. Katalóg. Slovenské národné múzeum - Archeologické múzeum. Bratislava, 1993, s. 5.

⁷ Okres Lučenec, obec Divín [online]. Dostupné na internete: <https://www.divin.sk/zichyho-kastiel-muzeum-historie-obce-divin.html>.

⁸ Hornonitrianske múzeum v Prievidzi [online]. Dostupné na internete: <http://www.muzeumpd.sk/>.

⁹ Trenčianske múzeum na Trenčianskom hrade [online]. Dostupné na internete: http://www.muzeumtn.sk/trenciansky-hrad.html?page_id=297.

¹⁰ Hradné múzeum vo Filákov, okres Lučenec [online]. Dostupné na internete: <https://www.hradfilakovo.sk/>.

¹¹ Expozícia venovaná kachliarstvu neodráža kvantitatívne zastúpenie kachlíc vo fonde tohto špecializovaného múzea. Podľa Kláry Fűryovej, bývalej vedúcej dokumentačného oddelenia SNM – Archeologického múzea (z roku 2020), je vo fondoch tohto múzea najväčšie množstvo kachlíc zo všetkých múzeí na Slovensku. Zároveň majú niektoré múzeá svoje exponáty (kachlíc) dlhodobo zapožičané z fondov tohto múzea.

¹² Podľa informácií od pána Juraja Kucharíka má historické múzeum vo svojich zbierkach 5 pecí (prevažne 19. storočie), žiaľ, nie sú prístupné a z dôvodu výstavby nového depozitára nie je možné ani ich štúdium.

¹³ Mestské múzeum Sereď, expozícia Vodný hrad Šintava [online]. Dostupné na internete: <http://www.muzeum.sered.sk/klient-223/kino-108/stranka-2529>.

¹⁴ Hrad Devín, Múzeum mesta Bratislava [online]. Dostupné na internete: <https://muzeumbratislava.sk/hrad-devin>.

¹⁵ KVIETOK – MÁCELOVÁ, Krása kachlíc.

exemplárov pochádzala z archeologických výskumov, menšina bola zberového charakteru. Najväčšia kolekcia gotických kachlíc pochádzala zo stredoslovenskej banskej oblasti a zároveň sa nachádza v zbierkovom fonde Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Tento fond obsahuje desiatky celých exemplárov a tisíce fragmentov, a jej komplexné spracovanie bolo v období pripravovania výstavy iba v začiatkoch. V tomto období zamýšľalo toto múzeum aj rekonštrukciu aspoň jednej kachľovej pece v interiéri historického Thurzovho domu, ktorá by zároveň dokumentovala kachliarsku dielňu na Dolnej ulici v Banskej Bystrici. Do dnešnej doby sa tento zámer nepodarilo stredoslovenskému múzeu realizovať. Menšia zbierka kachlíc je prezentovaná v rámci expozície *História mesta Banská Bystrica* spolu s archeológiou, klenotnicou a expozíciou zbojníctva. Z výstavy *Krása kachlíc* bol publikovaný menší obrazový katalóg, ktorý sa v stručnej textovej časti venuje ikonografii gotických kachlíc.¹⁶

Druhý, starší príklad krátkodobej výstavy venovanej výhradne nálezom kachlíc z celého územia Slovenska, uskutočnilo Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum. Toto špecializované archeologické múzeum národnej pôsobnosti disponuje väčšou zbierkou kachlíc zo Slovenska, z tohto dôvodu sa kurátori rozhodli v roku 1993 zhromaždiť stredoveké kachlice zo slovenských múzeí, Pamiatkového úradu SR, Archeologického ústavu SAV a prezentovať ich vo svojich výstavných priestoroch, v bývalej renesančnej kúrii na Žižkovej ulici v Bratislave. Získaným súborom kachlíc zo stredovekých pecí, pod názvom *Stredoveké kachlice*, sa snažili poukázať na bohatstvo motívov, ich umelecké stvárnenie, ako aj na typologickú škálu a remeselnú zručnosť.¹⁷ Výstava predstavovala kachliarske umenie z jednotlivých oblastí Slovenska nielen po stránke výtvarnej, ale naznačila jeho chronologický vývoj s pretrvávaním tradícií kachliarstva aj v novoveku. Vyše 400 kusov kachlíc pochádzalo zo stredovekých miest, osád, hradov, panských sídel, kaštieľov a kláštorov. Dôraz bol kladený na prezentáciu unikátnych nálezov (z Bratislavy, Banskej Bystrice, Hronského Beňadika a Kláštoriska), na výrobky ľudových majstrov (zo Šenkvic, Liptovskej Mary). Výstavu dopĺňali reprodukcie rytín s vykurovacími telesami, kresebné rekonštrukcie stredovekých rytín a kachľových pecí. Súčasťou výstavy bola aj modelová rekonštrukcia pece z kláštora v Hronskom Beňadiku, vyplnená originálmi kachlíc zo zbierky Archeologického múzea SNM.¹⁸ Postavy svätcov a rôzne veľkosti kachlíc nachádzame aj na tejto rekonštrukcii, ktorá vychádza z autentického nálezu takmer celej kachľovej pece. Tvorcovia výstavy odprezentovali formu a zloženie stredovekej kachľovej pece s použitím jednotlivých druhov a veľkosti kachlíc na tele a nadstavci. Štvorcové a obdĺžnikové kachlice sa mohli striedať v radoch nad sebou a kachlice s neskorogotickou architektúrou boli situované v hornej časti oválneho nadstavca kachľovej pece.¹⁹ Ďalej bolo v rámci výstavy prezentovaných aj

¹⁶ KVIETOK – MÁCELOVÁ, *Krása kachlíc*, s. 4.

¹⁷ EGYHÁZY-JUROVSKÁ – FŮRYOVÁ, *Stredoveké kachlice*, s. 5.

¹⁸ Podľa slov Kláry Fůryovej jednej z autoriek koncepcie, bola rekonštrukcia pece po výstave prispôbená odstránením jedného radu kachlíc, kvôli výške stropu v stálej expozícii, kam bola premiestnená.

¹⁹ Rekonštrukcia kachľovej pece z Hronského Beňadiku. EGYHÁZY- JUROVSKÁ – FŮRYOVÁ, *Stredoveké kachlice*, obr. č. 45.

niekoľko kachlíc (z viacerých pecí) z archeologických výskumov na Bratislavskom hrade.²⁰ Tvorili ich kachlice miskovité aj komorové s motívom jazdca (alebo jednorožca), aj kachlice so zelenou glazúrou s vysokou výtvarnou úrovňou, ktoré boli dovezené (alebo ich formy) z banskobystrickej dielne. S istotou to vieme pri kachlici so sv. Margarétou a pravdepodobne so sv. Zachariášom. Okrem nich boli z banskobystrickej dielne vystavené aj komorové kachlice so sv. Margarétou a sv. Katarínou, obe so zelenou glazúrou spolu s farebne glazovanou kachlicou sv. Margaréty z hradu Šintava, ktorá vznikla z mierne odlišnej matrice.²¹ Výstava v Banskej Bystrici z roku 2013 a výstava v Bratislave z roku 1993 boli jediné väčšie podujatia venované kachliciam na našom území. Menšie krátkodobé, samostatné výstavy usporiadalo taktiež Hornonitrianske múzeum v Prievidzi, v ktorého fonde sa nachádza väčší počet dokladov lokálneho kachliarstva na Hornej Nitre (najmä kachlice a matrice na ich výrobu).²²

Umelecké výrobky stredoslovenského neskorogotického kachliarstva boli prezentované aj na výstave *Gotika* v Slovenskej národnej galérii v roku 2003. Tvorcovia výstavy sa okrem maliarskeho a sochárskeho stredovekého umenia rozhodli prezentovať široký kontext architektúry a úžitkového umenia danej doby. Medzi oltárnymi maľbami a sochami sa pokúsili odprezentovať aj stredovekú architektúru, kamenárstvo, nástenné maliarstvo, rezbárstvo, knižné maliarstvo (a dokumenty), zlatníctvo, liturgické výšivky a umelecké remeslo. Do poslednej kategórie zaradili aj predmety zo skla, mince, medaily a v neposlednom rade keramiky (hrnčiarske výrobky, hlinené plastiky, kachlice).²³ Medzi niekoľkými figurálnymi kachlicami bola vystavená aj komorová kachlica so sv. Katarínou, ktorá patrí do série banskobystrických svätíc v architektonickom ráme. Kachlice tejto série patrili medzi nálezy archeologicky odkrytej banskobystrickej kachliarskej dielne, preto sú s istotou označené za produkt tejto dielne. Vďaka týmto nálezom a ich charakteristickému vzhľadu je možné určiť provenienciu aj pri nálezoch kachlíc z iných slovenských lokalít.²⁴

Na krátkodobých aj dlhodobých výstavách je jedným z najdôležitejších faktorov (po výbere exponátov) práca s informáciami, ktoré budú sprostredkované návštevníkom. Pre získané informácie je potrebné nájsť správny rozsah a vhodnú formu tlmočenia. Vybrané zbierkové predmety sa prezentujú v kontextuálnych súvislostiach. Informácie, ktoré takto sprostredkujú sa menia v súvislosti s ostatnými exponátmi, s celkovým výstavným zámerom aj doplňujúcimi údajmi (v obrazovej, textovej aj digitálnej podobe). Či už k histórii kachliarstva, konkrétnej

²⁰ V južnom krídle gotického paláca bolo dvanásť priestorov vykurovaných kachľovými pecami. Pece z neglazovaných kachlicami sa nachádzali v menej významných priestoroch. V cisárskom krídle hradu v druhej polovici 15. storočia stálo asi šesť honosných pecí so zeleno-glazovanými kachlicami. EGYHÁZY- JUROVSKÁ - FŮRYOVÁ, *Stredoveké kachlice*, s. 5.

²¹ Tamtiež.

²² Informácie z komunikácie s pani riaditeľkou PhDr. Ivetou Géczyovou zo dňa 28.11.2019. O výstave ani fonde kachlíc nie je na stránkach múzea zatiaľ ani zmienka [online]. Dostupné na internete: <http://www.muzeumpd.sk/>.

²³ Hoššo, Jozef. *Gotická keramika na Slovensku*. In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika. Katalóg výstavy Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava, 2004, s. 574.

²⁴ *Katalóg diel – 8. 3. 6. Komorová kachlica so sv. Katarínou / 2. pol. 15. stor.* In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika. Katalóg výstavy Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava, 2004, s. 826.

kachliarskej dielni a jej produkcii, alebo nálezom a ich súvislostiam, je možné zozbierať rozsiahlu informačnú základňu. Avšak, nie je možné ju v celom rozsahu komunikovať návštevníkom výstavy. Ako príklad, na ktorom je možné objem získaných informácií predstaviť, môže poslúžiť banskobystrická kachliarska dielňa (z 2. polovice 15. storočia).

Stredoveká kachliarska dielňa v Banskej Bystrici

Široký umenovedný, ikonografický a historický kontext kachlíc demonštruje významná kachliarska dielňa, ktorá má dodnes v histórii slovenského kachliarstva dôležité prvenstvo. Bezprostredné doklady o existencii kachliarskych dielní sú v archeologických nálezoch iba výnimočné, aj napriek poznatku, že na území Slovenska v stredoveku pôsobilo niekoľko kachliarskych centier (na Spiši, v okolí Košíc, na strednom a juhozápadnom Slovensku). Jedine v Banskej Bystrici (na Dolnej ul. č. 35) sa zistila jama na exploatáciu hrnčiarskej hliny, ktorá bola po požiari v roku 1500 vyplnená celými kachlicami, polotovarmi a fragmentmi. Celé a málo porušené exempláre skončili prevažne v budapeštianskych múzeách.²⁵ Tento objav sa podarilo potvrdiť archeologickým výskumom v 2. polovici 20. storočia.²⁶ Niekoľko rokov po prvom objave sa pri oprave renesančného domu na hlavnom námestí našli ďalšie kachlice pripisované rovnakej dielni a taktiež sa dostali do umelecko-priemyselného múzea v Budapešti.²⁷ Kachlice z týchto dvoch výskumov predstavovali po dlhú dobu jediné známe výrobky tejto dielne, ktorá podľa archívnych prameňov zanikla pri požiari v roku 1500. Ďalšie nálezy sa začali objavovať počas archeologických výskumov po druhej svetovej vojne; na Bratislavskom a Oravskom hrade, v hradnom paláci vo Fiľakove a v ruinách kláštora v Bzovíku.²⁸ V sídle komorského grófa v Banskej Štiavnici boli nájdené viacfarebné glazované kachlice s reliéfnou výzdobou s námety Panny Márie, Márie Magdalény, rytiermi a svetskými motívmi.²⁹ Tieto a iné viacfarebné príklady ukazujú, že banskobystrická dielňa používala okrem jednoduchších, jednofarebných aj viacfarebné glazovanie možno ako jedna z prvých.³⁰ Dielňa bola veľmi racionálne organizovaná, pripravená dodávať kachlice vo väčších sériách rôznych rozmerov s rozlične kombinovanými prvkami. Objednávateľ si mohol vybrať postavu aj formu rámu.³¹ Potom z vopred pripravených drevených mode-

²⁵ KVIETOK - MÁCELOVÁ, Krása kachlíc, s. 7.

²⁶ V prvom výskume boli odkryté polotovary a nepodarky kachlíc, poväčšine ozdobené postavami svätcov v neskorogotickom rámovaní. HOLČÍK, Štefan. Stredoveké kachliarstvo. Bratislava, 1978, s. 26.

²⁷ V druhom náleze prevažovali svetské námety pripomínajúce stredoveké rytierske legendy. Kachlice boli zeleno glazované, niektoré z ruky menej zručného remeselníka a iné vykazujú znaky bravúrne z dreva vyrezaných modelov.

²⁸ HOLČÍK, Stredoveké kachliarstvo, s. 25-26.

²⁹ Z kachlíc toho istého druhu, ale s postavami sv. Ladislava, Imricha a ďalších Uhorských národných svätcov bola postavená pec na hrade vo Fiľakove. HOLČÍK, Stredoveké kachliarstvo, s. 27.

³⁰ Popri zelenej používali špinavobielu, žltú, hnedú, modrú, a na kachliciach, ktoré sú dnes v Budapešti, aj fialovú glazúru. HOLČÍK, Stredoveké kachliarstvo, s. 27.

³¹ Takto je možné vysvetliť rovnaké postavy svätcov vyskytujúcich sa v rôznych druhoch a veľkostiach rámov. ID HOLČÍK, Stredoveké kachliarstvo, s. 27.

lov zhotovili negatívnu hlinenú matricu a z nej požadované množstvo kachlíc.³² Zdá sa, že prácu urýchlilo aj jednoduché doplnenie atribútu k postave a tým možnosť znázorniť rôznych svätých. Ženská postava môže byť sv. Katarínou, ak drží v ruke polámané koleso, sv. Barborou, ak nesie vežu, alebo sv. Margarétou, ak je jej atribútom malý drak.³³

Na základe archívnej dokumentácie pôsobia okolo roku 1530 v Banskej Bystrici iba dvaja hrnčiari. To však nevylučuje existenciu dielne, ktorej prosperita vrcholila koncom 15. storočia. Taktiež je veľmi pravdepodobné, že dielne v susedných mestách sa snažili toto stredisko napodobňovať. Okrem toho musíme predpokladať rozširovanie matric ozdobných reliéfov aj prostredníctvom tovarišských vandroviek, dočasným pôsobením majstrov mimo sídla ich dielne ich presídľovaním, prípadne existenciou filiálok.³⁴ Na základe konkrétnych archeologických nálezov môžeme produkciu banskobystričských kachlíc rozdeliť do minimálne troch fáz; pred polovicou a po polovici 15. storočia a posledné dve desaťročia 15. storočia. Najstaršia kachľová pec z Banskej Bystrice je datovaná pred polovicou 15. storočia. Ide o nález sokla pece z interiéru starej fary (v mestskom hrade), ktorá bola zničená pri požiari v roku 1500. Na reliéfoch kachlíc prevažujú ornamentálne rastlinné motívy, motív rozety, gryfa, ležiaceho leva a leva v erbovom štíte a motív architektúry. Pec bola pravdepodobne opravovaná v priebehu druhej polovice 15. storočia. Vtedy sa medzi staršie kachlice mohla dostať kachlica so zelenou glazúrou s reliéfom leva ležiaceho pod stromom. Reliéfne motívy majú analógie na Slovensku, Morave, v Čechách, Maďarsku, Švajčiarsku, Poľsku a Rumunsku. Banská Bystrica udržiavala v 15. storočí čulé obchodné kontakty, čo okrem dovezených luxusných komodít (vrátane grafik) do Banskej Bystrice dokazuje aj rozšírenie motívov, ktoré ovplyvnili kachliarsku produkciu.³⁵ Vplyv mohol prúdiť z nemeckých dielní, prostredníctvom priameho preberania predlôh (napr. formou grafických listov)³⁶ alebo sprostredkované cez budínsku dielňu (vzhľadom na spojenie oboch miest).³⁷ V ďalšej umelecko-remeselnej fáze, po polovici 15. storočia, sa častejšie vyskytovali kachlice so zelenou glazúrou. Príkladom z tohto obdobia sú nálezy z objektu drevenej stavby radnice (v mestskom hrade) a z interiéru meštianskeho domu na dnešnom Námestí SNP 1. Kachlice z oboch pecí vykazujú rovnaké technologické a typologické znaky banskobystričskej dielne. Ikonograficky bolo možné identifikovať motívy: heraldické, náboženské, žánrové, zoomorfne, architektonické aj ornamentálne. Nejednotná výtvarná úroveň

³² Z banskobystričskej dielne sa zachovali a úlomky hlinených negatívnych matric. EGYHÁZY-JUROVSKÁ – FŮRYOVÁ, *Stredoveké kachlice*, s. 4.

³³ HOLČÍK, *Stredoveké kachliarstvo*, s. 28.

³⁴ Pri niektorých kachliciach z iných dielní sa podarilo dohľadať konkrétne predlohy, avšak pri týchto sa to zatiaľ nepodarilo. KVIETOK – MÁCELOVÁ, *Krásy kachlíc*, s. 7.

³⁵ Tamtiež, s. 7-8.

³⁶ J. Hoššo pri analýze kachlíc zo stredoslovenskej banskej oblasti preferuje priame preberanie predlôh pri výrobe tohto typu reliéfnych kachlíc z nemeckých dielní napr. formou grafických listov. HOŠŠO, Jozef. Príspevok k poznaniu kontaktu a obchodných ciest na príklade nálezov stredovekej keramiky z územia Slovenska. In: AVENARIUS, Alexander – ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana (eds.). *Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty*. Bratislava, 1999, s. 170.

³⁷ KVIETOK – MÁCELOVÁ, *Krásy kachlíc*, s. 8.

týchto kachlíc hovorí o použití viacerých umeleckých predlôh, ale remeselné prevedenie poukazuje na ich pôvod z jednej dielne.³⁸ Poslednou a najvýznamnejšou fázou v produkcii tejto dielne sú posledné dve desaťročia 15. storočia. V tomto období sa produkcia dielne sústredila na série kachlíc s postavami svätcov v zobrazení celej alebo trištvrte postavy. Okrem postáv svätcov sa na reliéfoch vyskytujú starozákonní proroci, biblické postavy Adama a Evy, Judáša, motív tancujúceho páru, ženy bijúcej muža, jazdca na koni, herolda, gajdoša, granátového jablka. Datovanie týchto exemplárov sa kladie do posledných dvoch desaťročí 15. storočia. Dielňa zanikla pri požiari v roku 1500,³⁹ zatiaľ čo v tom čase už boli kachlice, a pravdepodobne aj ich návrhy a drevené matrice, rozšírené stovky kilometrov od Banskej Bystrice.

Séria svätcov z banskobystrickej dielne

Historické súvislosti neskorogotickej kachliarskej produkcie sú pri prezentovaní kachlíc rovnako dôležité ako predstavenie ikonografie a kontext s ostatnými vystavenými predmetmi. Zároveň hovoria o dobovom živote a okolnostiach vzniku konkrétnej kachlice, ktoré ovplyvnili jej vzhľad, šírenie, predaj a konečné situovanie v rámci kachľovej pece a interiéru. Bohatstvo stredoslovenských banských miest v priebehu 15. storočia mimoriadne rýchlo vzrástlo. Bohatí mešťania si zariadňovali domy a obklopovali sa prepychovejšími predmetmi. Nielenže nakupovali zariadenie interiérov z okolitých krajín, ale aj povolávali umelcov a remeselníkov z cudziny, aby podľa poslednej módy vyzdobili kostoly, radnice, verejné budovy aj reprezentačné priestory meštianskych domov. Popri domácich remeselníkoch prichádzajú z celej Európy stavitelia, kamenári, maliari, sochári aj kovotepci, najmä z Krakova, Viedne a Norimbergu. Títo remeselníci a školení umelci svojou tvorbou aj privezenými námetmi ovplyvnili aj produkciu banskobystrickej kachliarskej dielne.⁴⁰

Ikonografické aj kvalitatívne prevedenie kachlíc sa líšilo v súvislosti s majetnosťou objednávateľa a tiež s jej situovaním kachľovej pece v rámci konkrétneho objektu a priestoru. Na základe zachovaných príkladov boli v obľube rôznorodé svetské aj sakrálne motívy.⁴¹ Uhorsko bolo krajinou s hlbokou kresťanskou tradíciou a náboženské výjavy sa aj tu stali nástrojom posilňovania viery u obyvateľstva. Šíreniu a upevňovaniu náboženských ideí pomáhalo ich vizuálne (neverbálne) stvárnenie aj v úžitkovom umení a remesle.⁴² V rámci náboženských motívov bol veľmi obľúbený taktiež kult svätcov, prorokov, apoštolov a evanjelistov, ktorí boli často patrónmi jednotlivých členov rodiny, mesta, remesla či krajiny.⁴³ Najpopulárnejšími svätcami v našom prostredí boli apoštol Ján, Peter, Pavol, Jakub, ktorí mali menovcov v každej väčšej rodine. Často sa vyskytovali

³⁸ Predpokladá sa, že banskobystrickej.

³⁹ Začiatkom 16. storočia sa objavujú kachlice s polychrómiou. KVIETOK – MÁCELOVÁ, Krása kachlíc, s. 8.

⁴⁰ HOLČÍK, Stredoveké kachliarstvo, s. 25-26.

⁴¹ Tamtiež, s. 10.

⁴² KVIETOK – MÁCELOVÁ, Krása kachlíc, s. 9.

⁴³ HOLČÍK, Stredoveké kachliarstvo, s. 13.

aj patróni Uhorska ako sv. Štefan, sv. Imrich, sv. Ladislav a patrónky banských miest; sv. Katarína a sv. Barbora spolu s Pannou Máriou, Máriou Magdalénou a sv. Margarétou Antiochijskou.⁴⁴

Zvýšený záujem pútajú najmä reliéfne kachlice, spracované na vysokej umeleckej úrovni, zo záveru 15. storočia, medzi ktoré patrí aj séria kachlíc so svätcami. Tieto kachlice majú kvalitne umelecky spracovaný reliéf, pripomínajúci neskorogotické tváre a postavy svätcov z oltárov.⁴⁵ Jemné spracovanie tvárí, vlasov, brád, drapérií a náročnejšia neskorogotická profilácia rámov svedčí o veľmi nadanom umelcovi, ktorý dodával drevené modely (alebo matrice).⁴⁶ Svätci sú zobrazení v šatách a plášti, charakteristickými pre obdobie gotiky, so svätožiariou a príslušnými atribútmi. Pozadie a orámovanie mohlo byť jednoduché alebo zložité s gotickým výklenkom a architektúrou okolo postavy. Reliéf na niektorých kachliciach je nízky, avšak pri kachliciach s architektonickým orámovaním dosahuje výraznú hĺbku. Z postáv svätcov vynikajú reliéfy apoštolov Petra, Pavla a Jána, z dynastických svätcov Štefana a Imricha, zo ženských svätíc Márie Magdalény, Barbory, Kataríny, Doroty a Margaréty Antiochijskej. Práve svätá Margaréta (Margita) z Antiochie bola veľmi obľúbená koncom stredoveku.⁴⁷ Počet jej zobrazení sa v priebehu 15. a 16. storočia výrazne zvýšil po tom, ako bola zaradená medzi štrnástich svätých pomocníkov v núdzi, spolu so sv. Dorotou, sv. Barborou či sv. Katarínou Alexandrijskou (s ktorými býva často zobrazovaná).⁴⁸ Navyše patrí v Uhorsku sv. Margaréta aj do skupiny rytierskych patrónov, a to vo funkcii magickej ochrany hraníc kráľovstva. V prenesenom zmysle mala odháňať všetky zlé sily na hraniciach krajiny, a to v podobnej funkcii ako sv. Juraj a sv. Michal „drakobijci.“⁴⁹ Boli jej zasvätené aj niektoré hradné kaplnky (napr. Šintava, Michalovce – Vinné), avšak klasickí rytieri ako sv. Juraj alebo sv. Ladislav Uhorský ju prevyšovali.⁵⁰

Vyššie zmienení, v Uhorsku obľúbení svätci a patróni, sa objavujú aj na kachliciach, banskobystrickej proveniencie. Svätci v tejto neskorogotickej sérii komorových kachlíc boli modelovaní veľmi podobne. Ženské postavy v neskorogotickom ráme natočené do pravej strany a atribútom v pravej ruke, boli doposiaľ nájdené dve; s postavou sv. Kataríny (so zlomeným kolesom) a sv. Margaréty Antiochijskej.⁵¹ Tieto dve svätice sú zachytené z trištvrte profilu s natočenou

⁴⁴ Tamtiež.

⁴⁵ Našli sa na Dolnej ulici č. 35, v záhrade Bothárovoho domu v r. 1894, 1973, 1979, v Ebnerovom dome na Nám. SNP č. 22 v r. 1907 a na prízemí rekonštruovanej radnice na Nám. SNP č. 1 v r. 1996.

⁴⁶ Rezbár modelov pre túto dielňu pracoval s veľkou pravdepodobnosťou aj na výzdobe kostolných mobiliárov v tejto lokalite. Vyplýva to z porovnania s figúrami na niekoľkých neskorogotických oltároch v stredoslovenských kostoloch. HOLČÍK, Stredoveké kachliarstvo, s. 30.

⁴⁷ FARMER, H. David (ed.). Oxfordský lexikón svätcov. Bratislava, 1996, s. 344-345.

⁴⁸ REMEŠOVÁ, Věra. Ikonografie a atributy svätých. Praha, 1990, s. 44.

⁴⁹ SLIVKA, Michal. Pohľady do stredovekých dejín Slovenska. Martin, 2013, s. 42.

⁵⁰ Tamtiež, s. 43.

⁵¹ Sú príkladom použitia rovnakej formy pre figúru s obmenou atribútov a tiež použitia rovnakého stvárnenia portrétu na kachliciach s rozdielnymi rozmermi a orámovaním. Výtvarene zložitejšie prevedenie majú väčšie kachlice obdĺžnikového tvaru s architektonickým rámom. KVIETOK – MACELOVÁ, Krása kachlíc, obrazová časť, s. 30-53.

tvárou k svojej pravej ruke, v ktorej držia aj svoj atribút (koleso, draka). V rovnakom ráme a v približne rovnakej podobe (s dlhými vlnitými vlasmi a plášti) bola objavená aj kachlica so sv. Barborou so schematicky zobrazenou vežou. Táto svätica je oproti predchádzajúcim dvom zrkadlovo otočená; natáča sa k svojej ľavej ruke s atribútom. Tak isto ako príklady so sv. Katarínou a sv. Margarétou drží táto postava v opačnej (pravej), mierne pokrčenej ruke nariasený plášť. Kachlice z banskobystrickej dielne aj kachlice z tejto série sa vyskytujú ponechané vo farbe bledohnedej engoby a tiež poliate zelenou glazúrou alebo maľované viacfarebnou glazúrou.⁵² Rovnaké princípy nachádzame aj pri mužských postavách sv. Petra, sv. Pavla a Jána Evanjelistu. Zachytení sú z trištvrté profilu, držia svoje atribúty a majú rovnakým spôsobom nariasené rúcha. Nachádzame príklady s jednoduchým orámovaním a tiež v gotickom ráme (rovnakom ako ženské postavy).⁵³

Vďaka charakteristickému vzhládu tejto série kachlíc ich vieme spoľahliivo identifikovať na rôznych archeologických náleziskách po celom Slovensku. Okrem Banskej Bystrice nachádzame kachlice z tejto série v šľachtických sídlach na Bratislavskom, Oravskom, Topoľčianskom, Trenčianskom, Beckovskom, Fiľakovskom, Oponickom hrade a najnovšie aj na hrade Uhrovec, v meštianskych domoch banskobystrických a kremnických Waldbürgerovcov a Ringbürgerovcov, v sídle komorského grófa v Banskej Štiavnici, v kláštorech v Slovenskej Ľupči a v Bzovíku.⁵⁴ Kachlice zobrazujúce sv. Margarétu Antiochijskú s atribútom draka v architektonickom ráme boli objavené v Banskej Bystrici, Bratislave, Šintave, Topoľčiankach⁵⁵ a v roku 2019 aj na hrade Uhrovec. Podľa veľkosti sú kachlice z Bratislavy a Šintavy takmer rovnaké (líšia sa v detailoch), zatiaľ čo kachlica z Topoľčianok (situovaná v múzeu v Galante) sa javí ako neskoršia kópia, približne o 17 % menšia ako prvé dve. Za centrum distribúcie tohto motívu sa považuje Banská Bystrica. Na viacerých náleziskách bola sv. Margaréta súčasťou série kachlíc s inými svätými.⁵⁶ V Banskej Bystrici sa spolu s ňou našli aj kachlice tohto druhu so sv. Jánom a sv. Katarínou a zo Šintavy poznáme ďalšie dve kachlice s vyobrazením sv. Kataríny a sv. Barbory, ktoré boli pravdepodobne súčasťou tej istej pece.⁵⁷

Nálezky farebne glazovaných kachlíc so sv. Margarétou zo Šintavy a Topoľčianok (v Galante) sú v detailoch jemne odlišné od nálezov z Banskej Bystrice. Zdá sa, že pochádzajú zo zjednodušenej formy alebo z kópie pôvodnej banskobystrickej formy. Je možné, že pochádzajú z rovnakej dielne, ale môžu byť aj napodobeninami týchto populárnych kachlíc. Majú viacfarebnú glazúru, avšak farebnosť

⁵² Neglazované a monochrómnne glazované kachlice sa vyskytujú v 15. aj 16. storočí, avšak polychrómované exempláre sa datujú až po roku 1500. Tamtiež, s. 8.

⁵³ Príkladom je kachlica so sv. Jánom Evanjelistom. Našlo sa niekoľko príkladov v jednoduchom aj gotickom ráme, uložených v slovenských aj maďarských múzeách. KVIETOK – MÁCELOVÁ, *Krása kachlíc*, s. 36-39.

⁵⁴ Tamtiež, s. 7.

⁵⁵ GRUIA, Ana-Maria. *Religions Representations on Stove Tiles from the Medieval Kingdom of Hungary*. Cluj Napoca, 2013, s. 113.

⁵⁶ Na hrade Uhrovec zatiaľ neboli nájdené kachlice s vyobrazením iného svätca z tejto série, avšak je možné ju spojiť s polychrómnne glazovanou kachlicou rytiera.

⁵⁷ GRUIA, *Religions Representations on Stove Tiles*, s. 113-114.

nezodpovedá ustálenému realistickému cíteniu v maľbe. Farebnosť je od žltej, oranžovej, hnedej a červenej, v kombinácii s výrazným použitím zelenej a modrozelenej. Zelené odtiene sú v prípade kachlice zo Šintavy použité aj na vlasoch svätice, svätožiare, drakovi aj architektúre.

V použití farebnej glazúry vyniká nález fragmentu figurálnej kachlice z hradu Uhrovec, ktorý je možné jednoznačne spojiť s formou banskobystričských kachlíc (tvarom a veľkosťou). Farebné prevedenie poukazuje jednoznačne na ruku skúsenejšieho majstra. Fragment kachlice predstavuje ženskú postavu, z ktorej sa zachovala ľavá strana postavy v šatách, s nariaseným plášťom a so zvlnenými dlhými vlasmi. Fragment nemá zachovanú časť orámovania, takže nie je možné presne určiť, či išlo o kachlicu s architektonickým pozadím a rámom. Avšak reliéf je hlboký, prevedený vo vysokej umelecko-remeselnej kvalite, preto je veľká pravdepodobnosť, že kachlica patrila do popisovanej série banskobystričských svätcov s neskorogotickým architektonickým orámovaním. Na fragmente sa nezachoval ani atribút, ktorý by mala mať svätica po pravej strane. Keďže je postava natočená k svojej pravej ruke a z nálezov poznáme v tejto podobe sv. Margarétu Antiochijskú (s drakom) aj sv. Katarínu (s atribútom zlomeného kolesa), môžeme predpokladať, že ide o jednu z týchto dvoch postáv. Na základe detailov šiat a riasenia plášťa je možné kachlicu spojiť práve s formou sv. Margaréty. Farebnosť sa viac približuje ku konvenčnému používaniu farebnosti (na rozdiel od príkladov zo Šintavy a Topoľčianok). Svätica z Uhrovca má tmavohnedé vlasy, hnedý plášť a šaty intenzívne modrej farby so žltým lemovaním. Inkarnát na zachovanom dekolte a ruke je svetlo šedý (pôvodne pravdepodobne biely) a pozadie bolo zrejme žlté. Maľba jednotlivých častí nezasahuje do plôch s inou farbou. Maľovanie je precízne a v tomto prípade svedčí nielen o výbornej rezbárskej práci, ale aj o kvalitnom maliarskom prevedení. Pri detailnom pozorovaní sa fragment z Uhrovca výrazne podobá rozmermi, riasením drapérie, polohou ruky aj zvlnením vlasov na tmavozelenú kachlicu sv. Margaréty z Bratislavského hradu. Je dokonca možné, že pochádzajú z rovnakej matrice.

Kachlice banskobystrickej dielne predstavujú vrchol neskorogotickej kachliarskej produkcie na našom území. Majú vysoké predpoklady byť výnimočným exponátom, ak by im bol vytvorený atraktívny vizuálny kontext a boli prezentované zaujímavé súvislosti. Verejnosti prezentované kachlice z banskobystrickej dielne sú priamo v Banskej Bystrici (v Matejovom dome, Stredoslovenské múzeum) a kachlice z hradu Šintava (v Mestskom múzeu v Seredi), ktoré môžu predstavovať aj dobové kópie podľa originálnych matríc. Na hrade Devín sú kachlice tejto dielne, avšak ide o nález z inej série (sv. Imrich). Rozšírenie kachlíc tzv. banskobystričského typu bolo doposiaľ potvrdené,⁵⁸ okrem Banskej Bystrice, aj v Banskej Štiavnici, na hrade Beckov, Branč, Bratislava, Bzovík, Čabrad', Devín, Filákov, Kremnica, Oponice, Orava, Šášov, Šintava, Trenčín, Uhrovec a v ďalších náleziskách v Rimavských Janovciach, Rimavskej Sobote, Rožňave, Rumanovej, na Sitne, v Slovenskej Lupči, Šahách, Širkovciach, Španej doline, Topoľčiankach,

⁵⁸ Terénnym výskumom Barbory Jančiovej (dnes Stykovej). JANČIOVÁ, Barbora. Kachlice s motívom sv. Margaréty z Oponického hradu. In *Študijné zvesti archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 67 (1), 2001, s. 141-158.

Trebišove, Viničnom a tiež v Českej republike, na nálezisku Rožňov nad Radhoštem a Uherské Hradište, v Maďarsku v miestach Eger, Hollókő, Salgó, Szeceény a Szanda.⁵⁹

Výstavný potenciál historických kachlíc

Príprava expozície začína dôkladným poznaním konkrétnej zbierky, ktorá je vo väčšine prípadov veľmi heterogénna. Z istého obdobia alebo druhu môže byť príkladov množstvo a z iných naopak málo, avšak nemalo by sa to odrážať na konečnej prezentácii fondu. Expozícia by nemala byť zrkadlom kvalitatívneho ani kvantitatívneho zloženia zbierky. V prípade archeologických expozícií je správny výber reprezentantov a celkového prezentačného zámeru o to dôležitejšia, že sú budované na dlhé časové obdobia (niekedy aj 10 či 15 rokov).⁶⁰ Príprava krátkodobej výstavy sa na rozdiel od expozície nemusí zameriavať výlučne (alebo dominantne) na predmety v zbierkach jednej inštitúcie. Výstavný zámer je možné zvoliť spomedzi mnohých súvislostí zvolenej témy a podľa toho zapožičať predmety z iných inštitúcií. V prípade kachlíc je možné sa zamerať napríklad na tému dobového bývania, historického remesla, kachliarstva, úžitkového umenia, alebo dobového výtvarného umenia a ikonografie. Zámer je možné zúžiť detailnejším pohľadom na istý región, obdobie, spoločenskú vrstvu, vplyv alebo výtvarný motív. Aj menšie výstavy venujúce sa kachliciam spolu vytvárajú a zároveň prezentujú širokú bázu poznania dejín umeleckého remesla.

V súčasnosti nie je väčšina exemplárov zo série kachlíc s figúrami svätcov banskobystrickej proveniencie verejnosti prístupná a nachádza sa v depozitároch rôznych pamäťových inštitúcií na Slovensku (a taktiež v Maďarsku a Čechách). Príkladov reprezentujúcich výroby banskobystrickej kachliarskej dielne z 2. polovice 15. storočia je množstvo. Takáto informačná základňa, množstvo príkladov dokumentujúcich umelecko-remeselný vývoj konkrétnej dielne a jej enormný vplyv na slovenské kachliarstvo predstavuje výnimočnú možnosť pre krátkodobú, ale aj dlhodobú formu expozície. Ide o najrealistickejšiu a ideálnu možnosť zrealizovať expozíciu kachliarstva s dôrazom práve na túto dielňu, jej vplyv a kontext. Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici už v roku 2013 usporiadalo výstavu *Krása kachlíc*, ktorej časť našla svoje miesto aj v stálej expozícii. Výstava predstavovala v múzejnej praxi významný projekt venujúci sa prezentácii kachlíc a kachliarstva. V priebehu posledných rokov sa naďalej rozrastá báza základných informácií o kachliarstve na Slovensku, banskobystrickej dielni, jej vplyve a jednotlivých kachliciach prostredníctvom archeologických výskumov a samostatných štúdií. V dobe digitalizácie a elektronických médií, ktoré urýchľujú komunikáciu medzi inštitúciami a odbornou verejnosťou, by bolo možné z tejto témy vyťažiť omnoho viac.⁶¹

⁵⁹ Tamtiež, s. 147.

⁶⁰ DOLÁK, Jan. Jak vystavovat archeologii. Metodika k tvorbě archeologických expozic. Brno, 2018, s. 8-9.

⁶¹ Okrem nových multimediálnych a interaktívnych možností, ktoré sa pomaly do múzejnej praxe dostávajú, by bolo zaujímavé porovnanie jednotlivých exemplárov z rovnakej série nájdených na rôznych náleziskách. Rôzne exempláre a ich kópie môžu mať rôzne veľkosti, tvar a farebnosť.

Ak ide o výstavu alebo expozíciu určenú verejnosti, je jednoduché vystavenie predmetov v sklenených vitrínach už nepostačujúce.⁶² Okrem toho sú kachlice vystavené samostatne v rôznych múzeách, v rôznych mestách a ich vzájomný kontext sa vytráca. Na výstave *Krása kachlíc* bola prezentovaná aj kachlica sv. Margaréty z Bratislavy spolu s vizuálne takmer identickou zeleno glazovanou kachlicou z hradu Beckov. Obe kachlice predstavujú sväticu s architektonickým orámovaním. Veľkosť oboch kachlíc sa líši o takmer 6 cm (na šírku aj výšku) a rozdielne je modelovaná aj hlava draka, ktorého má svätica po pravej ruke. Detaily figúry, ako sú záhyby šiat, plášťa, tváre či svätožiary pôsobia na pohľad identicky. Až vzájomné porovnanie na pohľad identických kachlíc môže priniesť nové poznatky a kontext, ktoré pri vystavovaní samostatných exemplárov môžu veľmi jednoducho uniknúť pozornosti.⁶³

Okrem krátkodobej výstavy venovanej neskorogotickej kachliarskej dielni v Banskej Bystrici a jej vplyvu by takýto koncept obstál aj pri budovaní stálej expozície. Podporuje to fakt, že jediná doposiaľ archeologicky doložená kachliarska dielňa na Slovensku fungovala práve v centre Banskej Bystrice. Tematicky identický koncept predstavilo v rámci krátkodobého projektu Muzeum města Prahy pod názvom *Pro kamna ke Špačkovi* (Kachle a kamnářství v renesanční Praze) prebiehala v roku 2019. Oboznamovala návštevníkov s výrobou kachľových pecí a kachliarskym remeslom v Prahe neskorého stredoveku a raného novoveku. Zároveň predstavila aj výnimočný archeologický nález dielne pražského mešťana, hrnčiarskeho a kachliarskeho majstra Adama Špačka, objavenej pri archeologickom výskume kasární (na námestí Republiky). Súčasťou výstavy boli archeologické nálezy z oblasti hrnčiarstva a kachľovej výroby, dobové vyobrazenia, rekonštrukcie výrobných zariadení, 3D modely, vizualizácia a filmové dokumenty dôležitých súčastí výrobných postupov, ale aj hmatová časť a aktivity určené detskému návštevníkovi.⁶⁴

Zo stálych expozícií kachľových pecí vyniká maďarské múzeum v meste Győr. Pod názvom *Fruhmannov dom* pôvodne patrila kachliarskej rodine pracujúcej na tomto mieste najmenej tri generácie. Ide o model stálej, dlhodobej expozície spojenej s autentickou kachliarskou dielňou. Expozícia o histórii keramických kachlí, jedinečná svojho druhu, je rezidenciou a dielňou posledného kachliarskeho majstra z Győru – Antala Fruhmanna (1908-1987), ktorý odkázal svoj majetok mestu za účelom vytvorenia stálej expozície. Rozhodol sa zachraňovať kachle určené na demoláciu. Základom výstavy sú kachle, ktoré zozbieral a prezentoval už v roku 1966. V múzeu sa verne zachovala pôvodná dielňa a pec, expozícia bola rozšírená o históriu remesiel v pôvodne obytnej časti a o históriu štýlu v samostatnom pavilóne. Kompletne a fragmentárne zachované kachľové pece sú

⁶² DOLÁK, Jak vystavovat archeologii, s. 7.

⁶³ Rôzne veľkosti, detaily a farebnosť môžu poukázať na rozdielne série v rámci jednej dielne alebo na produkciu viacerých dielní vytváraním napodobenín a kópií (pri zmenšených a zrkadlovo otočených exemplároch). Napriek tomu, že by niektoré kachlice neboli banskobystrickými originálmi, svedčili by o vplyve tejto dielne.

⁶⁴ Trvanie výstavy: 15.05.2019 – 29.03.2020. Miesto výstavy: Dům U Zlatého prstenu [online]. Dostupné na internete: <http://www.muzeumprahy.cz/5034-pro-kamna-ke-spackovi-kachle-a-kamnarstvi-v-renesancni-praze/>.

rôznorodé z hľadiska miesta pôvodu, výroby, štruktúry aj tvaru a štýlu. V priebehu štyroch desaťročí rastu zbierky pribudli väčšinou pece vyrobené v Győri. Menšia skupina kachlí pochádza z iných domácich a zahraničných tovární či dielní a do mesta sa dostala obchodom. Múzeum poskytuje jedinečný prehľad o histórii kachliarstva a obchodu v 19. storočí.⁶⁵

Banskobystrická neskorogotická kachliarska dielňa nepredstavovala na Slovensku jedinú historickú kachliarsku produkciu. Kachliarov, kachliarskych dielní a spolupracujúcich hrnčiarov či rezbárov bolo, samozrejme, viac. Z toho dôvodu by expozícia venovaná výhradne tejto dielni nevyriešila dlhodobu zanedbávanú problematiku prezentovania kachlíc rôznych proveniencií, rôznej výtvarnej či technickej kvality a rôzneho datovania. Ideálnym riešením pre skúmaný druh exponátov by bolo Slovenské múzeum kachliarstva venujúce sa kachliciam aj kachľovým peciam. Jediná kachlica s figurálnym zobrazením môže existovať aj ako autonómne výtvarné a ikonografické zobrazenie, ako to vidíme v súčasnosti vo vitrínach rozdielnych múzeí. Popríklad môže kontextuálne poukazovať na dobové súvislosti ich výroby, šírenia, vplyvu na iné dielne aj iné umelecké odvetvia. Umelecko-historický vývoj je možné sledovať (a prezentovať) jedine na základe množstva rôznorodých príkladov. Ďalej so sprievodnými exponátmi rôzneho druhu je možné prezentovať kachlice v súvislosti s dobovým bývaním, úžitkovým umením, sakrálnym alebo žánrovým výtvarným umením aj historickým remeslami a cechmi.

Teoretickým inštitucionálnym riešením pre širší okruh úžitkového umenia by bolo Slovenské múzeum úžitkového umenia. Avšak, keďže počas historického vývoja slovenského múzejníctva na našom území takáto inštitúcia nevznikla, nie je pravdepodobný jej vznik v dohľadnej dobe. Vyžadovalo by to množstvo ľudských aj finančných zdrojov, na selektovanie zbierok, budovanie priestorov aj technických riešení (a i.). Realistickejšie pre naše prostredie, ako špecializované múzeum, znejú návrhy krátkodobých výstav hľadajúcich existujúce súvislosti medzi úžitkovým umením a existujúcimi galerijnými a muzeálnymi zbierkovými predmetmi. Príkladom z roku 2003 bola výstava Slovenskej národnej galérie predstavujúca obdobie gotiky v súvislostiach. Popri takzvanom „vysokom“ výtvarnom umení (sochách a maľbách) dostali svoje dôležité miesto výtvarne zdobené úžitkové predmety. V roku 2022 vznikla vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach výstava *Zaži Barok*. Expozícia prezentuje predovšetkým diela východoslovenskej proveniencie (a niekoľkých importov) a zostavená je výlučne z vlastných zbierok. Myšlienkou projektu je prezentácia zbierok remesla, výtvarného umenia, spoločenského i náboženského života danej doby.⁶⁶ Do podobných lokálnych aj celoslovenských krátkodobých projektov by bolo vhodné zakom-

⁶⁵ Je k dispozícii aj virtuálna prehliadka múzea kachľových pecí z 19. – 20. storočia a zachovanej kachliarskej dielne posledného kachliara v rodine [online]. Dostupné na internete: <https://romer.hu/fruhmann/>.

⁶⁶ „Expozícia má za úlohu vtiahnuť návštevníka priamo do príbehu a harmonicky sklbiť výnimočné zbierky s moderným zážitkom. Rovnako tak, ako aj samotný barok bol založený na teatralnosti, pompézosti, emotívnosti či svetelných kontrastoch.“ Citované z popisu expozície „Zaži Barok“ na stránke Východoslovenského múzea [online]. Dostupné na internete: <https://www.vsmuzeum.sk/zazi-barok/>.

ponovať príklady z úžitkového umenia obohacujúce ich výstavný plán. Ďalšou možnosťou je výstavný plán založiť na súvislostiach medzi rôznymi druhmi artefaktov alebo umeleckých predmetov.⁶⁷

Záver

Historické kachlice a ich fragmenty sú vytrhnuté zo svojho pôvodného prostredia a dostávajú sa do rôznych pamiatkových, archeologických a zbierkotvorných inštitúcií. Zväčša sú spracovávané ako archeologické nálezy (súbory stavebnej keramiky). Tieto samostatne spracované archeologické nálezové celky disponujú veľkým potenciálom z hľadiska možnosti vzájomného prepojenia umenovedných, ale taktiež historických súvislostí. Často aj spracované nálezy ostávajú uchované v depozitároch a prislúchajúce výskumy (s katalógmi) v archívoch. Originálne a krásne príklady lokálneho a stredoeurópskeho úžitkového remesla sú ukryté pred zrakom verejnosti alebo sú zväčša aj v súčasnosti vystavované spolu s archeologickými nálezmi, kde zaniká ich výtvarná hodnota aj ostatné umelecké a historické súvislosti.

Aby bolo možné niečo v tejto praxi zmeniť, je potrebné poskytnúť sumárny pohľad na súčasnú prax zbierania a prezentovania historických kachlíc (a kachľových pecí). Zároveň sa žiada zhodnotenie úrovne poznania, spracovania témy a muzeálnej praxe na Slovensku v stredoeurópskom kontexte, z ktorého by mali vyplynúť nové možnosti a riešenia pre krátkodobé a dlhodobé expozície skúmaného materiálu v našom prostredí. Obzvlášť dôležitá sa javí potreba zviditeľniť múzejný, expozičný a edukačný potenciál kachlíc. Najst' expozične optimálny a zároveň vizuálne pútavý spôsob, ako návštevníka nie iba zaujať, ale aj zanechať dojem. Väčšiu výpovednú hodnotu majú výtvarne spracované kachlice prezentované v súvislosti s dobovým remeslom či dokonca historickým interiérom, autentickou kachľovou pecou alebo historickou kachliarskou dielňou. Evidencia kachlíc v rámci viacerých múzejných fondov, spadajúc pod správu rôznych kurátorov, môže ovplyvniť aj plánovanie a prípravu expozícií (pozitívne aj negatívne). Pri hľadaní odpovedí a riešení priamo v súčasnej praxi múzeí je vhodné nahliadnuť do procesov a expozícií aj v ostatných krajinách najmä strednej Európy a vziať do úvahy aj iné technické odbory a nimi formované možnosti prezentácie kultúrneho dedičstva (3D rekonštrukcia, digitálne médiá). Digitálny priestor (používanie tabletov, telefónov a iných zobrazovacích jednotiek) ponúka možnosť odprezentovať napríklad aj kachlice v takom „priestore“, aký práve potrebujeme; v historickej reprezentačnej sále alebo dobovej kachliarskej dielni a i. Zároveň moderné technológie ponúkajú široké spektrum kreatívnych a pre návštevníka zábavných foriem prezentovania a komunikácie. Príkladom sú fotografické filtre v aplikáciách, ktoré dokreslia fotografovaný prvok. Teoreticky by bolo možné zaostríť na rekonštrukciu kachľovej pece a vidieť aj rekonštrukciu historického interiéru.

⁶⁷ Teoretický príklad: krátkodobá výstava historickej grafiky, v rámci ktorej by bol predstavený vplyv na slovenské výtvarné umenie, alebo výstava dobového sakrálneho sochárstva (sochy, oltáre) s predstavením ostatnej produkcie rezbárskych dielní (napríklad matrice pre kachliarov).

Vytvorenie pútavej témy pre krátkodobú aj dlhodobú formu výstavy venovanú kachliciam (a kachľovým peciam) si vyžaduje zmapovanie širokého kontextu dobového kachliarstva. Až na základe týchto znalostí je možné uvažovať o konkrétnom spôsobe prezentácie, kvalite a kvantite sprostredkovaných informácií návštevníkovi expozície. Zámerom tohto príspevku nebolo ponúknuť presný návrh riešenia expozície, alebo výstavný plán, pretože vhodných možností je množstvo. Cieľom bolo upozorniť na výstavný potenciál kachlíc, ktoré medzi stavebnou keramikou a archeologickými nálezmi nevyniknú tak, ako by mohli.

Zoznam použitej literatúry a prameňov:

Nepublikované práce:

BABÁLOVÁ, Mária. Bájne bytosti na vyobrazeniach stredovekých kachlíc. Diplomová práca, Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Bratislava, 2017.

Katalógy výstav:

EGYHÁZY-JUROVSKÁ, Beata – FŮRYOVÁ, Klára. Stredoveké kachlice. Katalóg výstavy. Slovenské národné múzeum - Archeologické múzeum. Bratislava, 1993.

KVIETOK, Martin – MÁCELOVÁ, Marta. Krása kachlíc. Katalóg výstavy. Vzácné neskorogotické a renesančné kachlice. Banská Bystrica, 2013.

MENOUŠKOVÁ, Dana – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (ed.). Krása, která hřeje. Výberový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezka. Uherské Hradiště, 2008.

Monografie a zborníky ako celok:

BURAN, Dušan (ed.). Gotika. Katalóg výstavy. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava, 2004.

DOLÁK, Jan. Jak vystavovat archeologii. Metodika k tvorbě archeologických expozic. Brno, 2018.

FARMER, H. David (ed.). Oxfordský lexikón svätcov. Bratislava, 1996.

GRUIA, Ana-Maria. Religions Representations on Stove Tiles from the Medieval Kingdom of Hungary. Cluj Napoca, 2013.

HOLČÍK, Štefan. Stredoveké kachliarstvo. Bratislava, 1978.

HOLČÍK, Štefan – ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. Bratislavský hrad. Bratislava, 1982.

HUDÁK, Ján. Patrocíniá na Slovensku. Súpis a historický vývin. Bratislava, 1984.

KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). Svätec a jeho funkcia v spoločnosti I. Bratislava, 2006.

REMEŠOVÁ, Věra. Ikonografie a atributy svätých. Praha, 1990.

SACHS, Hannelore – BADSTÜBNER, Ernst – NEUMANN, Helga. Christliche Ikonographie in Stichworten. Leipzig, 1973.

SCHAUBER, Věra – SCHINDLER, Michael. Rok se svatými. Praha, 2002.

SLIVKA, Michal. Pohľady do stredovekých dejín Slovenska. Martin, 2013.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

HOŠSO, Jozef. Príspevok k poznaniu kontaktu a obchodných ciest na príklade nálezov stredovekej keramiky z územia Slovenska. In AVENARIUS, Alexander – ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana (eds.). Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty. Bratislava, 1999, s. 164-170.

- JANČIOVÁ, Barbora. Kachlice s motívom svätej Margaréty z Oponického hradu. In Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV 67/1, Nitra, 2020, s. 141-158.
- MÁCELOVÁ, Marta. Gotické kachlice z banskobystrickej radnice – záchrana a rekonštrukcia. In Pamiatky a múzeá, č. 3, 1998, s. 64.

Internetové zdroje:

- <https://scd.sk/slovenske-muzeum-dizajnu/>.
- <http://www.imm.hu/>.
- <https://www.upm.cz/>.
- <https://www.mak.at/>.
- <https://mnp.art.pl/en/oddzialy/muzeum-sztuk-uzytkowych/>.
- <https://www.divin.sk/zichyho-kastiel-muzeum-historie-obce-divin.html>.
- <http://www.muzeumpd.sk/>.
- <https://muzeumbratislava.sk/hrad-devin>.
- <http://www.muzeumprahy.cz/5034-pro-kamna-ke-spackovi-kachle-a-kamnarstvi-v-renesancni-praze/>.

Počet slov: 7 420

Počet znakov (vrátane medzier): 55 730